

Probuzeni ve svobodě: jak transformace po roce 1989 ovlivňuje současný stav české novinářské etiky a profesionalizace

Lenka Waschková Císařová – Iveta Jansová – Jan Motal

Katedra mediálních studií a žurnalistiky

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, 2022

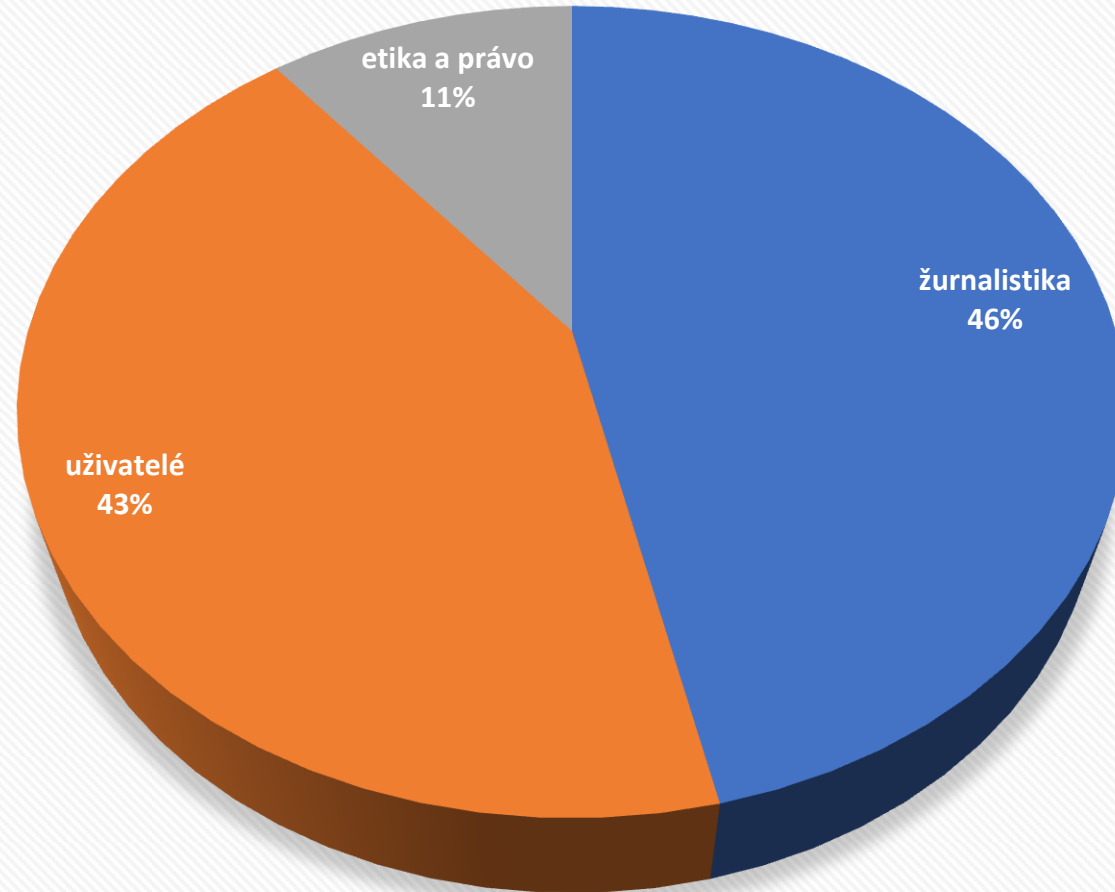
MEDIADELCOM

- „Critical Exploration of Media Related Risks and Opportunities for Deliberative Communication: Development of Scenarios of the European Media Landscape“ 2021–2024
- Tříletý výzkumný projekt, Horizon 2020, 17 týmů ze 14 zemí EU, koordinuje University of Tartu (Estonsko)
- Cílem je vytvořit diagnostický nástroj (model) pro politiky, vzdělávací či mediální instituce a mediální experty či novináře, který umožní celostně posuzovat rizika a příležitosti ve vztahu k deliberativní komunikaci a sociální kohezi v EU
 - klíčové domény a) *právní a etická regulace*, b) *žurnalistika*, c) *užívání médií a k médiím vztážené kompetence*
 - *deliberativní demokracie* = rozhodnutí jsou přijímána po smysluplné diskuzi, žurnalistika takovou diskuzi podporuje poskytováním pravdivých faktů a stimulací dialogu mezi různými skupinami ve společnosti

Metodologie

- Data sbíraná formou *bibliografických rešerší a expertních rozhovorů*:
 - *Bibliografické rešerše* ve stylu „everything we can find“ zaměřené na akademické texty, studentské práce a data z media industry; celkově analyzováno 709 textů, z nich jsme za relevantní vybrali 370, které jsou součástí výzkumné bibliografické databáze
 - *Expertní rozhovory* jsme vedli celkem s 11 odborníky a odbornicemi z oblasti akademie (5), industry (1), industry research (4), neziskových organizací (1) v roce 2022; 40–90 minut on-line (ZOOM), záznam přepsán a analyzován, polostrukturovaná forma zaměřená na zkušenosti a percepce vývoje českých médií od roku 1990 do současnosti hledání „critical junctures“ (bodů obratu, které mění vývoj) vhodných pro makro-komparativní analýzu (Collier – Munck 2017).

Poměr vybraných textů dle domény

■ žurnalistika ■ uživatelé ■ etika a právo

Výsledky

- Z hlediska výzkumu:
 - Akademické publikace ke sledovaným doménám až do roku 2010 jen velmi sporadicky, industry data se postupně stala nepřístupnými a monetizovanými
 - Výběr témat kopíruje spíše individuální zájmy než systematický výzkum, nesledují si dlouhodobě ani nejdůležitější problémy oboru – omezený počet výzkumníků a výzkumnic
 - Výrazná převaha teoretických a deskriptivních prací, pouze v poslední době empirické výzkumy
 - Pro etiku a právo až do roku 2021 (CEMETIK FSS MUNI – www.cemetik.cz) chybí specializované odborné pracoviště
- Z hlediska industry:
 - Data, která sbírají mediální či soukromé organizace, většinou nedostupná, mimo akademickou sféru monitorují oblast pouze nevládní organizace
 - Chybí systematická mediální kritika a diskuze o klíčových profesních standardech
 - Chybí robustní samoregulační prostředí (Syndikát novinářů ČR a Mezinárodní tiskový institut mají minimální vliv) a důvěryhodná institucionalizace norem
- Akademická a industry sféra v monitoringu či kritice spolupracují jen velmi výjimečně – oddělené světy

Příčiny – historický pohled

- V transformační fázi (post-1989; srv. např. Waschková Císařová & Metyková, 2015) česká média prochází divokou érou privatizace a tržní liberalizace, v následující fázi jsou skupena zahraničními vydavatelskými domy (Ringier apod.) či je ovládne zahraniční kapitál (CME v TV Nova)
- Po hospodářské krizi 2008 dochází k „velkému výprodeji“, kdy se zvláště tištěná a on-line média postupně dostávají opět do českých rukou několika málo podnikatelů (oligarchizace)
- Po roce 2013 tak dochází jako reakce na střet zájmů Andreje Babiše k rozvoji nezávislých médií
- Od počátku je mediální průmysl výrazně liberalizovaný a autonomní, absence organizačních a normativních rámců, které se objevují až poměrně pozdě (první etické kodexy v druhé polovině 90. let, kodex se v soukromých médiích stávají standardem až po r. 2000)
- Není tedy jak čelit ani *technologickým změnám* v posledním čtvrtstoletí
- Syndikát novinářů neplní normativní roli, absence tiskové rady nebo jiného samoregulačního orgánu
- V Praze, Brně a Olomouci se vzdělávají žurnalisté – ale až do roku 2010 jen minimálně empiricky založená výuka

“Dlouhá devadesátá“ – dodnes patrná...?

- V 90. letech zavládl „triumfalismus svobody“ (Jirák 2022), žurnalistickou etiku měla zajistit svoboda a vysoká mobilita novinářů (flexibilita profesního pracovního trhu – mnoho míst, vysoká prestiž, Jirák 2022, Černý 2022)
- Jde o obecnější fenomén – v ČR chybí kapitalistická třída, nový politicko-ekonomický režim se konstruuje dříve, než vzniká (Eyal 2000):
 - *Z ekonomického hlediska* – intervencionalismus byl považován za nežádoucí (monetaristické řízení společnosti *technokracií* – V. Klaus), jakákoliv samoregulace by mohla „znehodnotit informace“, které poskytuje trh (čili co se prodává, co se kupuje, kde se inzeruje), jen na svobodném trhu může vzniknout nová kapitalistická třída

- *Ze sociálního hlediska* chyběla kontra-elita, která by dokázala diskuzi o profesionalizaci vést kriticky:
 - *Disidenti*, kteří si za normalizace osvojili „pastýřskou“ roli „svědomí národa“ a stali se původci československého konceptu ne-politické „občanské společnosti“ (založené na osobní iniciativě, mimo oficiální instituce), se v 90. letech spojili s *technokraty* v budování nové kapitalistické třídy a byli intelektuální silou této transformace k *osobní zodpovědnosti* a řízení společnosti „z odstupu“ (bez zasahování). Měli přispět k budování nové kapitalistické třídy jako vychovatelé (výchova namísto norem) (Eyal 2000)
- *Technokraté a disidenti* sdíleli přesvědčení, že ekonomická svoboda má morální rozměr – etická dimenze žurnalistické profese (mnoho žurnalistů přichází z kontextu disentu) je zcela založena na *osobní zodpovědnosti*, nikoliv na institucionálních či organizačních řešeních
- Novináři se stále cítí být spjati s technokratickou, liberální vizí (Urbanikova – Volek, 2017)
- Proto chybí i diferencovaná veřejná a odborná diskuze, která probíhá spíše „pod tlakem“ (ze strany politické reprezentace, zahraničí) – chybí spolupráce akademické a industry sféry

Kdo má vliv na profesní standardy?

- Politický tlak
 - V 90. letech se samoregulační mechanismy (kodex, diskuze o tiskové radě apod.) objevuje pod tlakem vlády, která připravuje *tiskový zákon* (médií vnímaný jako omezující)
 - Dlouhodobý tlak politiků (M. Zeman, V. Klaus – rovněž již od 90. let) vč. útoků a snah ovlivnit média
 - To se zvláště v roce 2000 a potom opět v posledních letech objevuje v bojích o regulační orgány RRTV, Rady ČT a ČRo (viz např. Císařová, 2003)
- Zahraniční tlak
 - Vydavatelé a zahraniční kapitál (např. CME – NOVA, viz Kubíčková 2022) do „svých“ médií zavádějí zahraniční standardy
 - Tyto standardy tedy nevycházejí „zdola“ z profesního přesvědčení mediálních pracovníků a pracovníc, neprochází řádnou diskuzí
 - Podobně překotně jsou zaváděny např. i nové žánry (reality TV) nebo technologie (on-demand) (Kubíčková 2022)
 - Zahraniční vlastníci nicméně nezasahují do autonomie médií a novinářů (Jiráček, 2022; Osvaldová, 2022)

Současnost – rizika

- Tím, že v 90. letech nebyla vybudována dostatečně robustní organizační základna žurnalistické profese (důraz kladen pouze na vzdělávání – UK, MU, UPOL), chybí profesní solidarita (Urbaniková – Volek, 2017) a akademická a industry sféra jsou oddělené, není česká žurnalistika schopna adekvátně reagovat na výzvy 21. století:
 - Hospodářská krize 2008 – odliv zahraničních vlastníků – oligarchizace (A. Babiš, P. Kellner, ...), s tím související propojení médií s domácími politickými zájmy
 - Technologie, konvergence – ústup od tradičního modu operandi žurnalistiky ve prospěch nových technologií
 - Deprofesionalizace – komplex změn globální žurnalistiky, který vede k erozi tradičních profesních mechanismů a standardů

Poslední „critical juncture“ ...?

- Velká příležitost – aktivizační moment – A. Babiš kupuje v roce 2013 MAFRA (Kotišová & Waschková Císařová, 2021)
 - Vzniká NFNŽ, IPI, znovu se otevírají diskuze o tiskové radě, podstatnou roli hraje *nová kapitalistická třída*, která se již etablovala a reflektuje své anti-oligarchické zájmy
 - Opět se objevuje narativ „občanské společnosti“, který má ne-politický charakter
 - Po volbách 2021 se však tento charakter nedaří udržet (příklad: M. Klíma jako předseda správní rady NFNŽ a IPI se stává vládním poradcem, další lidé z tohoto okruhu se propojují s politickou sférou) a ukazuje se, že „nepolitická“ orientace těchto organizací má retardující charakter
- Dosud tak v české žurnalistice chybí dostatečně silná a důvěryhodná profesní i odborová organizace, která by dokázala stimulovat profesní solidaritu a prosazovala jasný normativní rámec (vycházející z adekvátního a neskrývaného politického postoje – deliberativní demokracie)
- Akademická a industry sféry jsou oddělené, nefungují symbioticky – chybí systematická reflexe a kritika

Bibliografie

- Rozhovory:
 - Jan Jirák (2022). Výzkumný rozhovor.
 - Adam Černý (2022). Výzkumný rozhovor.
 - Jana Kubíčková (2022). Výzkumný rozhovor.
 - Barbora Osvaldová (2022). Výzkumný rozhovor.
- Studie:
 - Lenka Císařová (2003). Kořeny krize v České televizi. Brno: Masarykova univerzita.
 - David Collier (2017). Building Blocks and Methodological Challenges: A Framework for Studying Critical Junctures. *Qualitative & Multi-Method Research*, 15(1), pp. 2–9.
 - Gil Eyal (2000). Anti-Politics and the Spirit of Capitalism: Dissidents, Monetarists, and the Czech Transition to Capitalism. *Theory and Society*, 29(1), pp. 49–92.
 - Johana Kotišová – Lenka Waschková Císařová (2021). „I Know Which Devil I Write for“: Two Types of Autonomy Among Czech Journalists Remaining in and Leaving the Prime Minister’s Newspapers. *The International Journal of Press/Politics*, pp. 1–19.
 - Marina Urbániková – Jaromír Volek (2017). Čeští novináři v komparativní perspektivě: Hybridní, virtuální a mizející žurnalisté v post-transformační fázi. Praha: Academia.
 - Lenka Waschková Císařová & Monika Metyková (2015). Better the devil you don’t know: Post-revolutionary journalism and media ownership in the Czech Republic. *Medijske Studije*, 6(11), pp. 6–18.